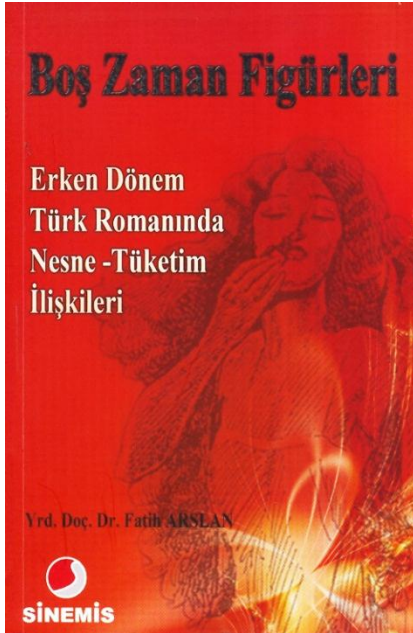

Fatih Arslan, *Boş Zaman Figürleri / Erken Dönem Türk Romanında Nesne - Tüketim İlişkileri*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2012, 163s.

Azize Sebahat ÖZDEMİR*

Fırat Üniversitesi öğretim üyesi olan Fatih Arslan'ın 2012 yılında yayımlanan *Boş Zaman Figürleri*'nden başka *Öykünün Sesini Kısımak* (2009) ve *Hayat Arası Öyküler ya da Umran Nazif Yiğiter* (2013) isimli çalışmaları bulunmaktadır.¹ *Boş Zaman Figürleri*, Osmanlı batılılaşmasını roman kişileri üzerinden değerlendiren bir akademik çalışmadır.

18. yüzyılda Avrupa'da Aydınlanma çağı başlarken Osmanlı Devleti debdebeli imparatorluk dönemini geride bırakmış hızlı bir çöküşe doğru geçmiştir. Batı'daki hızlı değişimi, savaş yenilgileri, ekonomik sıkıntılar gibi sebeplerle geç fark eden Osmanlı, bu yüzyılda artık kendi için de değişimin gerekliliğini anlar. Osmanlı'daki değişim, ilk olarak devlet eliyle başlatılır. Bu değişim ve dönüşüm hareketleri

başta devlet adamları gibi devlet mekanizmasına yakın kitleler tarafından çabucak benimsenerek hayata geçirilirken giderek daha geniş kitleleri, halkı da içine alarak yaygınlaşır.

Batılılaşma veya Avrupalılaşma da denilen modernizmin, etki altına aldığı ilk kitleler Osmanlı'nın seçkinleridirler. Onlar eğitim ve basın yoluyla ya da bizzat giderek Avrupa'ya ait bir takım tecrübeler edinirler. Fakat halk Avrupa'ya, orada modernizm adına gerçekleştirilenlere ve Osmanlı seçkinlerinin ülkeye taşıdıkları değişime uzun müddet yabancı kalır. Takip eden zamanda devletin teşvikleri, tiyatro ve basının daha fazla yaygınlaşması, eğitim faaliyetlerinin daha geniş halk

* Erciyes Üniv., Sos. Bil. Enst., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
e-posta: azizesozdemir@gmail.com

¹ Bkz. www.fatiharslan.web.tr

kitlelerini içine alması üzerine, şüpheyile bakılan Avrupa, düşünsel bir içerikten yoksun olsa da kabul görmeye başlar.

Osmanlı Batılılaşmasının düşünsel bir arka plandan, tutarlı ve uzun soluklu bir programdan yoksun olması, hareketin yüzeysel ve taklitçi bir yapıda kalmasına yol açmıştır. Batılılaşma adına gösterilen derinliksiz ve bireysel çabalar, sonuç olarak tüketmeye yönelik bir toplumu yaratır. Bu, Batı'yı yaratan düşünsel arka plana yabancı, üretime hiçbir katkısı olmayan, aksine daima tüketen bireyin ortaya çıkışı demektir. 'Alafranga' da denilen bu yeni tip, Batı kavramı etrafında gelen hayat tarzını ve değerler dünyasını yüzeysel / taklitçi bir yaklaşımla benimserlerken kendi değerlerini küçümser ve yabancılaşır.

Fatih Arslan, Osmanlı toplumunda Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan bu durumun asıl yansımalarının edebiyatta gözlemlenebileceği düşüncesiyle dönemin romanlarına yönelmiştir. Yazar kitabının 'ön söz'ünde de belirttiği gibi Tanzimat'ta Batılılaşmayla ilgili "efradını cami ayyarını mani" olarak bilinen şeylerin tekrarı yerine, meseleye felsefik açıdan yaklaşmayı seçmiştir. Bu bağlamda kitabı Bachelard'ın 'derin düşünce' yöntemiyle okumak gerektiğini söyler.

Batıda ortaya çıkan Egzistansiyalizm (varoluşçuluk), bireyi esas alır. Skolastizmle birlikte insanın çevresine örülmüş siyah, kalın duvarların yıkılmasıyla, bireyin farkındalığı başlar. Fakat bu aydınlanma, Kapitalizm'in de etkisiyle insanı tüketen bir varlığa dönüştürmüştür. Şüphesiz 19. Yüzyıl Osmanlı toplumu da bu değişim ve dönüşümden etkilenir.

Boş Zaman Figürleri, dört bölüme ayrılmıştır. Kitabın ilk bölümü "Tanzimat'a Kadar Üretim / Tüketim Dinamikleri" başlıklı bölümüdür. Modernleşmenin başlaması Lale Devri'yle gerçekleşmiştir. Köklü bir Osmanlı medeniyeti yok olurken yerine gösteriş meraklısı, kendini olduğundan daha üstün gören bireyler ortaya çıkmıştır. Arslan, Osmanlı'da halk kitlesinin yenileşmeden önce 'yarı derviş' bir hayat sürdürdüğünden bahseder. Bu anlayışın etkisiyle halk ticaretten çekinmiş ve uzak kalmıştır. Osmanlı'nın Müslüman olmayan tebaası ticaretle zenginleşirken, Müslüman halk fakir ama kanaatkâr tutumunu sürdürmüştür. Halkın bu tutumunun temelinde İslam medeniyetinin etkisi yatmaktadır. Düşünmeyi bırakan halk, kendileri yerine düşünen otoriter güç saydıkları padişahın buyruklarına uymayı tercih etmiştir. Arslan bu sebeple Osmanlı'da iki farklı zümrenin varlığından söz eder. Saray çevresinde bulunan yönetenler ile tarımla uğraşan ve hayatını tevekkül etrafında idame ettiren yönetilenler. Arslan'a göre "...varlığını sorgulayan ve evrene sorular soran bilinçli bir insana (Dasein) ve oradan da tüketim objesine geçen birey için sevgi ve değer dünyasını kuran sembollerini tekrar gözden geçirmek, isteklerin de ötesinde artık elzem bir hal almıştır." (Arslan 2012: 6). Ne yazık ki bu zorunluluk kolay bir süreci izleyemeyecektir. Batılılaşmayı bir eşik olarak kabul eden Arslan, halen Türk toplumunda bu modernleşme sancılarının devam ettiğini söylemiştir.

Osmanlı'nın devlet otoritesinin sarsılması ve ekonomik sorunları, halkın içe dönük, depresif, 'çalışmayı sevmeyen', zevk ve sefahat düşkünü bireylere dönüşmesine yol açar. Halk eğlenmek için yeni yeni mekânlar keşfetmeye başlar. Bu mekânlar romanlarda Çamlıca gibi mesire yerleriyle Beyoğlu gibi gözde mekânların bulunduğu semtlerdir. Değişimin etkisi, görmenin önemini de değiştirir. Asıl mesele görmek değil görülmektir. Göksu, Kâğıthâne gibi mesire yerleri ise kahramanın boş zamanlarını geçirdikleri, yalnızlıklarını doldurmaya uğraştıkları mekânlar olurlar. Buralar, içi boşaltılmış zamanın yerini 'cazibe'leriyle doldurmaya çalışan mekânlardır. Romanlarda yaratılan kahramanlar, gerçek hayatta bu sancıyı yaşayan insanların çıkmazını yansıtmaktadırlar. Arslan, zamanın boşluğunu da modern bireyin oluşturduğunu söyler. Yenilikler için yer arayan bireyler boş zamanlar oluştururlar.

Kitabın ikinci bölümü "Ne İdüğü Belirsiz 'Zaman'a Giriş" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Arslan, modernleşmenin zamanla ilgili bir terim olduğunu söyleyerek Heiddegger, Aristoteles, Kant gibi filozofların zamanla ilgili görüşlerine yer verir. Arslan, Batılı düşünürlerin zaman kavramına yaklaşımlarının kaynağını İslam felsefecilerinin oluşturduğunu belirtir.

Modern kültürün getirisi olan 'carpe diem' öğretisinin, şimdiyi / anı yaşamaya yönelik telkinlerde bulunması, tasarrufu olmayan zaman anlayışının sonucudur. Zamandan ödünç alınamaz ve zamanın tasarrufu olamaz. Zamanı bireyin bizzat kendisi oluşturur. Bu yüzden biriciktir. Tüketim toplumu maddenin yanında maneviyatı da içine çeken bir girdap gibidir. Arslan, bölümde boş zamanın ne anlama geldiğinden bahseder. Boş zamanın 'free time' mı 'leisure time' mı olduğu sorusunu tartışır. Yani zaman, gerçekten boş mudur yoksa üretken bir boş zaman mı geçirilmektedir. Yazar ilkel toplumlarda saat olmadığı için zamanın modern topluma nazaran daha verimli geçtiği düşüncesindedir. Saat kapital sistemin oyunu ve boş zamanı tüketime harcama aracı olmuştur. Modern birey için yalnızca şimdi vardır. Geçmiş ve gelecek yoktur. Bu yüzden şimdi de tüketilen bir zaman olmuştur. "Değerler dünyamızın iyiden kötüye, tevekkülden kıskançlığa, kaderden kedere dönüşümü çözülemeyen kodlar sağanağında el yordamıyla yön bulmaya çalışan eseri, yeni bireysel insan yapılanmalarına yönlendirir." (Arslan 2012: 41).

Üçüncü bölüm, aynı zamanda kitaba ismini veren bölümdür. "Boş Zaman Figürleri" başlığını taşıyan bu bölümde yazar ilk olarak roman kişilerine yönelir. Yenileşen maddi yapıda kuşkusuz ki boş zamanı keşfeden roman kahramanları, alafranga meraklısı mirasyedi tiplerdir. Bihruz, Felatun Bey işte bu 'aylak züppe' tiplerin ilk örnekleridirler. Daima kendilerini önemli göstermeye çalışsalar da statü kaybetmeye devam ederler. Yazar bu tiplerin geceyi keşfinden de bahseder. Uykusuz geçen uzun geceler, alafrangalığın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birey doyum peşindedir ve bu uykusuz zamanlarda varoluşunu sorgular. Kahramanlar yalnızlaşmaya, modernizmle çevrelerine daha ziyade yabancılaşmaya başlamışlardır.

Varoluşun sorgulanması bireylerin dinî inançlarının zayıflamasına, manevi arayıştan uzaklaşarak maddi olana yönelişlerine sebep olur. Bu minvalde kahramanlar yeni giysiler, yeni takılar, yeni mobilyalar edinmeye yönelirler. “Değişen yaşama biçimleri, müzik alışkanlıkları kısaca hayat ve kültüre dair her şey, yeni imajların buyruğunu emir belleyen sadık uşaklar gibidir.” (Arslan 2012: 114). Romanlarda zevki, safahatı eğlenceyi keşfeden aile üyeleri bu yüzden yozlaşmaya başlamışlardır. Bu yozlaşma, aile yapısını kırılmaya uğrattır. Bu kırılma mahremiyet duygusunu da içinde eritmiştir. Yeniliği şekil olarak benimseyen kahramanlar bu yolda karşılıklarına ne çıkarsa düşünmeden tüketirler.

Değişim kadınları da etkilemiştir. Romanlarda yer alan kadınlar, mesire yerlerine giderler. Beğenilmek arzusu olan kadınların kılık kıyafetleri değişir. Artık onlar giyimlerine özen gösteren tüketen kimselerdir 19. yüzyıl roman yazarları, yeniliğin hangi yüzünü nasıl gösterecekleri konusunda bilinçli tercihlerde bulunamamışlardır. Fakat romanın tür olarak Türk edebiyatına yeni girdiği göz önüne alınırsa, karakterler kadar türün de orijinallik taşıdığı görülür. Arslan tüketimin bir göstergesi olarak o dönem Osmanlı basınında yer alan reklamlara ait görselleri de çalışmasına eklemiştir. Tüketici çılgınlığının yaratılmasında önemli bir etken olduğu bilenen reklam, üreticiler için vazgeçilmez olmuştur. Reklam gerçekten tetikleyici olur. Moda dergilerinde bakımlı, başı açık kadınlar yer alırlar. Bu durum eve kapatılmış kadının bastırılmış duygularını da açığa çıkarmıştır. Kadınlar giyim kuşamlarında ve sosyal hayatta daha fazla özgürlük istemeye başlarlar. Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere yazarlar, her şeyi metalaştıran karakterlerin karşısında idealize edilen kahramanları anlatarak, okuyucuya kıssadan hisseler sunmuşlardır.

Modern tüketim toplumunda en dikkat çekici keşiflerden biri de aynadır. Narkisos’un aynada kendi yansımalarına âşık olduğu bilinir. İşte bu yüzden aynada kendini seyreden Bihter, bastırılmış duygularını açığa çıkaran olumsuz bir tiplene olarak tanıtılır. Kahramanın aynada kendini izlemesi ayrıntıyı ortaya çıkarırken, aynada kendini boydan görme genel çerçeveyi tasvir etmek için kullanılır. Arslan çalışmasının üçüncü bölümünü; “Eşyanın arsız girdabı yaşattığı gölge oyunu bir daha oyna(t)mamak için sil baştan nesi varsa toplayıp pandoranın kutusuna koymuş; yeniden yollara düşmüştür son minvalde...” (Arslan 2012: 141). sözleriyle bitirir. Arslan, nesne-tüketim ilişkilerinde ayna, sigara, araba, kadın, reklam gibi konular üzerinden çıkarımlar yapar. *Araba Sevdası*’nda Bihruz’un araba tutkusunu, kendini yürüyen insandan üstün görme ukalalığının sonucu olarak değerlendirir. Dördüncü bölüm ‘Son Fasıl’ başlığıyla yazarın genel çerçeveyi belirlediği bölümdür. Yazar bu bölümü, ilk üç bölümde söylediklerini toparlayıcı mahiyette açıklamaya ayırmıştır.

Yazar bu çalışmasında Ahmet Mithat Efendi’nin birçok hikâyesinden başka *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*’tan, *İntibah*’tan, *Sergüzeşt*’ten, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*’dan, *Karabibik* ve *Zehra*’dan, *Araba Sevdası*’ndan yararlanmış ve nesne-tüketim ilişkilerini adı geçen eserlerden alıntılıdığı örneklerle anlatmaya

çalışmıştır. Çalışmasının ön sözünde de belirttiği gibi meseleye tek bir açıdan bakmamış, değişen zamanla birlikte dönüşen birçok olguyu felsefe gözlüğüyle değerlendirmeyi seçmiştir. Yazarın yararlandığı kaynaklar, merak uyandıran noktaların tamamlanması açısından kaynakçaya eklenmiştir.

Tanzimat romanları birçok incelemeye kaynaklık etmiştir. *Boş Zaman Figürleri* adlı çalışmada ise bu romanların, Osmanlı dünyasının modernleşme sürecindeki değişimi anlamaya yönelik bir çalışmaya kaynaklık ettiği görülmektedir. Fatih Arslan'a göre Batıyla temaslar sonucu insan ve hayat değişmiştir. Fakat bu değişim, Batının gerçekleştirdiği şekilde temelden değil yüzeysel olduğu için eksik kalmıştır. *Boş Zaman Figürleri* (2012) adlı kitap, bizdeki yanlış batılılaşmanın katmanlarını zaman olgusu üzerinden derinleşerek irdeler. Fatih Arslan'ı bu bağlamda dikkate değer bir çalışma ortaya koyduğu için kutluyoruz.